

A DUNA SZEREPE KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÉRFEJLŐDÉSÉBEN

KOVÁCS PÉTER

THE ROLE OF DANUBE IN THE SPATIAL DEVELOPMENT OF EASTERN
AND CENTRAL EUROPE

Abstract

In this article the author tries to answer the question if river Danube – as a natural element – has an authentic role in the formation and changing of geographical space in its basin? Except the following centuries after the foundation of the Hungarian Kingdom, the development of region was influenced by external powers: Rome, Byzantium, Moscow and the German sphere of interests. The effects are manifested in many fields of life from culture, to economy, trade and geopolitics. If the expansion of the powers were perpendicular to the Danube (by Rome and Moscow), the border character was strengthened; if it was parallel, than the corridor character came to the front. As a result it is visible, that role of the Danube in the evolution of spatial structures was not highly relevant, but rather regional and temporal until today.

Keywords: Danube, external powers, border character, corridor character

Bevezetés

A dunai tér – amely földrajzilag és történetileg Európa egyik legizgalmasabb és legtöbb vitát kiváltó térsége –, a Duna Stratégia okán különösen aktuális kérdések megfogalmazására is alkalmas. A régió elhelyezése a kontinens politikai földrajzi térképén meglehetősen nehéz, hiszen – mint azt HAJDÚ ZOLTÁN egy 2002-es Balkánnal kapcsolatos írásában megfogalmazta (HAJDÚ Z. 2002) – ez is leginkább egyfajta „szerint térség”, amelynek mind külső határai, mind belső struktúrája, szerveződése meglehetősen képlékeny és nem kellően tisztázott. A Duna-medence egy kulturális, politika, gazdasági, néprajzi tekintetben egyaránt heterogén és még természetföldrajzilag is nehezen lehatárolható, leginkább egyfajta perceptuális, felfogásbéli régióként értelmezhető térsége Európának (TRÓCSÁNYI A. – TÓTH J. 2002).

A dunai térségnek az európai geopolitikai térben betöltött szerepével, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia megreformálhatóságával és az I. világháborút követő rendezésekkel már a századfordulón számos történész és politikus foglalkozott. Köztük talán az egyik legjelentősebb JÁSZI OSZKÁR, aki annak ellenére, hogy behatóan ismerte az etnikai viszonyokat, hitt a dunai népek összefogásában és egy dunai állam tartós fennmaradásában (JÁSZI O. 1918; JÁSZI O. 1986). Közép-Európa területi rendezéséről (NÉMETH I. 2001), a térség századfordulóbéli hatalmi-politikai viszonyairól (NÉMETH I. 2009), vagy éppen Európa nagyhatalmainak a Duna-medencére vonatkozó integrációs és dezintegrációs terveiről (ROMSICS I. 1997), politikájáról (WIERER, R. 1960; GOROVE, S. 1964; ORMOS M. 1969; ROMSICS I. 2005) a közelmúltban is számos kötet és tanulmány látott napvilágot. Mindezek jól jelzik, hogy a téma napjainkban sem lezárt.

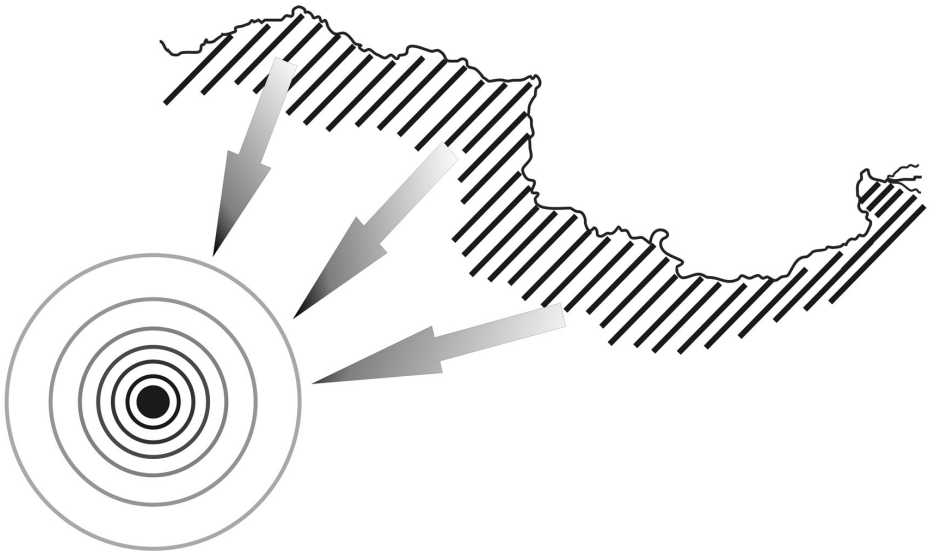
A történelemtudomány mellett a földrajztudomány számos képviselője foglalkozik/foglalkozott a Duna-medencében lezajló folyamatokkal. A geográfia a Dunára mint tengelyre, folyosóra tekintett, amely összeköti Közép- és Délkelet-Európa népeit. Ezt a tengelyszerepet különböző nézőpontokból vizsgálták. Voltak, akik a közlekedési és kereskedelmi

folyosóként tekintettek rá (ERDŐSI F. 2002, ERDŐSI F. 2008), vagy éppen az innováció egyik terjedési irányaként értelmezték (RECHNITZER J. 2002); de térség történeti-földrajzi térfejlődésére gyakorolt hatásáról is születtek már feldolgozások (GÁL Z. 2003).

Felmerülhet a kérdés, hogy miért is érdekes számunkra a geopolitikai aspektus további vizsgálata. Véleményem szerint a térségen kívüli európai geopolitikai centrumok (római, német, török, orosz) mindig is nagy hatást gyakoroltak, egyfajta mintául szolgáltak a dunai államok társadalmi berendezkedésére, kulturális identitására. Ezen felül jelentősen befolyásolták – elsősorban a külső – gazdasági- és kereskedelmi kapcsolatrendszerek irányát és intenzitását is. Ha már ilyen sokirányú befolyás érte a térséget, akkor adódik a kérdés, hogy tekinthetünk-e a Duna-medencére, mint Európa egy önálló hatalmi központ(okk)al rendelkező régiójára, vagy csupán a nagyhatalmak játéktere, mely azok erejétől függően hol kiterjed, hol pedig teljesen megszűnik. Egyáltalán a folyam, mint természetföldrajzi elem, játszott-e bármilyen térformáló, térmegtartó szerepet a területéhez tartozó államok kialakulásában és fejlődésében, vagy ez csupán egy illúzió, amelyet semmi más, mint a folyam pusztá léte, fizikai összeköttetést biztosító szerepe kelt a megfigyelőben.

A Duna jelentősége az ókor utolsó századaiban

A kérdéskör vizsgálatakor nagyjából időszámításunk kezdetéig érdemes visszatekinteni, amikor a Római Birodalom – Augustus principatusa alatt – megszervezi a Közép- és Al-Duna menti provinciákat (Pannonia, Moesia), amelynek keleti és északi határát a Duna vonala adta. Gyakorlatilag az első olyan időszakról beszélhetünk, amikor is egyetlen *külső hatalmi centrum a folyam teljes hosszára képes volt kiterjeszteni érdekszféráját* (1. ábra). Ez nem csupán katonai, hanem gazdasági és kulturális befolyást is jelentett, ami megjelent a városok létrehozásában, úthálózat kiépítésében, a közigazgatásban, s a mindennapi élet számos területén. Ez az uralom azonban csak a Duna jobb partjára terjedt ki – leszámítva

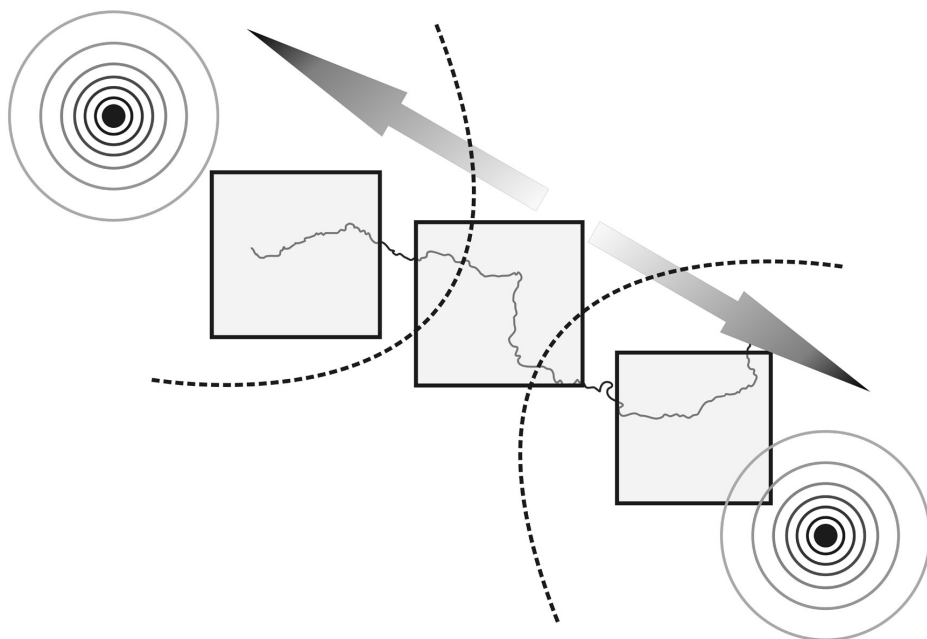

1. ábra A Duna régió vonzáscentruma az ókorban
Figure 1 The gravity center of the Danube region in the antiquity

azt az időszakot, amikor Dacia provincia fennállt –, hiszen maga a folyó mint széles és nehezen átjárható akadály mint valódi térképző erő, a birodalom *természetes határaként*, stratégiai védelmi rendszerének részeként funkcionált. A terület megszervezése annak ellenére féloldalas volt, hogy biztos ismereteink vannak hídfőállásokról, talán településekről a bal parton is, és a *limes* – más néven a ripa Pannonica, utalva a határ folyami jellegére – nem akadályozta a békés interakciókat.

A térstruktúra átalakulása, a Magyar Királyság megjelenése és felemelkedése

A 4. század közepétől megerősödő törzsi betörések a birodalom meggyengüléséhez, majd az 5. század utolsó harmadára annak bukásához vezettek. Ettől kezdve közel másfél évezreden keresztül sem a térségen belülről, sem a kívülről érkező nagyhatalomnak nem sikerült kiterjeszteni érdekszféráját a folyam teljes hosszára. Róma bukása alapvetően változtatta meg a politikai tér makrostruktúráit Európában. A kontinens keleti felén – bár sokszor ázsiai súlyponttal – továbbra is Konstantinápoly maradt messze a legjelentősebb hatalmi centrum, míg Európa nyugati területeit az eleinte lazábban szerveződő, majd Nagy Károly alatt centralizálódó és térben kiterjedő Frank Birodalom hajtotta uralma alá. A Közép-Duna-medencében rövid ideig az avarok, majd őket követően a frankok, illetve a középhatalmi státuszban lévő, de kulturálisan egyértelműen Bizánchoz köthető Első Bolgár Állam rendezkedtek be. A Kárpát-medencében az ezredforduló idején megszilárduló Magyar Királysággal egy az antik világtól gyökeresen eltérő, *többpólusú hatalmi struktúra jött létre a folyam mentén* (2. ábra). A külső geopolitika centrumok

2. ábra A Duna-régió geopolitikai felosztásának sémája a Magyar Királyság megalapítása és 1541 között
Figure 2 The division of the Danube Region between the foundation of the Hungarian Kingdom and 1541

mellett megjelent egy a térségen belül, önállóan szerveződött hatalmi központ is, amely ugyan hosszú ideig uralta a Közép-Duna-medencét, de a teljes területre sosem sikerült kiterjeszteni a hatalmát.

Ennek nyomán az 1000 és 1300 közötti időszakot nagyjából az jellemzi, hogy a Duna mentén több, egymással kapcsolatban lévő, de egymás érdekszféráját tulajdonképpen nem sértő hatalmi központ jött létre: a felső szakaszon Bajorország, középen, a mai Ausztria területén a Magyar Királyság, délkeleten pedig alapvetően a bolgár, később a szerb államalakulatok. Mindezen szereplők közül a magyar állam felemelkedését és megszilárdulását tulajdonképpen annak köszönheti, hogy az ország két külső, de a Duna-térség életére meghatározó befolyással bíró hatalmi központ (a Német-Római Birodalom és Bizánc) befolyási övezetének holttérében terült el. Mivel azonban ebben az időszakban a két övezet fejlődése ellentétes pályán mozgott (Bizánc befolyása csökkent, a Német-Római Birodalomé kulturális értelemben még politikai zavarai ellenére is nőtt), az erők egyensúlya megbomlott és a Magyar Királyság nyugati orientációja egyértelművé vált. Ez az eltolódás azt is lehetővé tette, hogy a magyar állam befolyását a folyó mentén délkeleti irányban rövid ideig kiterjessze.

A geopolitikai struktúra átalakulása a folyónak mint természetföldrajzi képződmény szerepének a megváltozásával járt együtt. Azáltal, hogy az egyes államok a folyó mindkét partját birtokba vették, megszűnt annak határ funkciója és sokkal inkább a *tengely, folyósó, innovációs értelemben vett csatorna szerepe* erősödött meg.

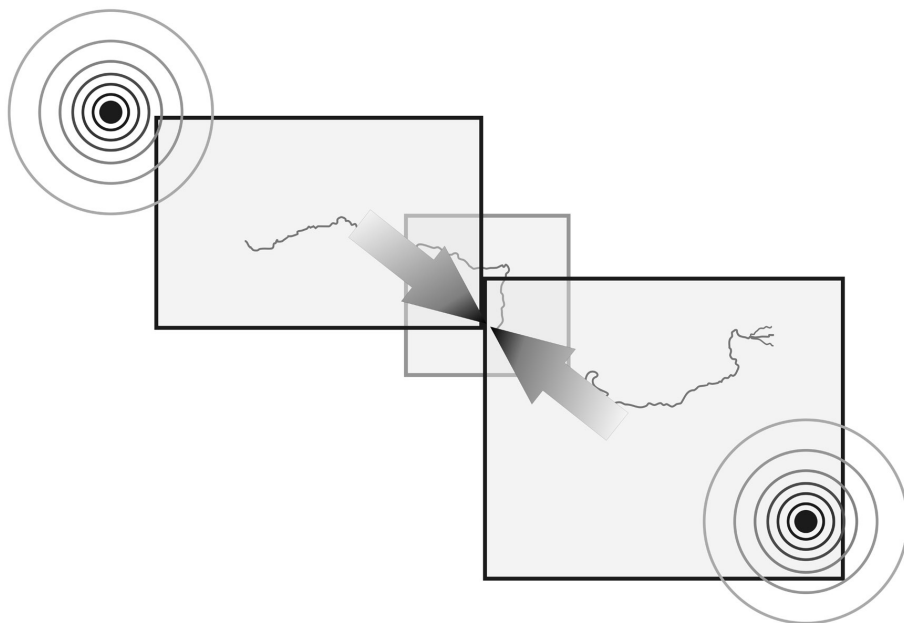
A folyam szerepe a törökök dunai hódításainak időszakában

Az ezredfordulóra kialakult struktúra nagyjából három-négy évszázadon keresztül meglepően stabil maradt. Jelentős átalakulásra akkor került sor, amikor mindkét külső hatalmi centrumban megteremtődtek az expanzió feltételei és annak társadalmi igénye is, amely időben ráadásul egybeesett a köztes helyzetű Magyar Királyság belső strukturális problémáinak felhalmozódásával.

Időben először a Balkánon mutatkoztak meg az átalakulás jelei: a megállíthatatlanul haldokló Bizánc romjain megtelepedett az oszmán-törökök új állama. A birodalom heves expanziójának eredményeképpen hamarosan több ponton is elérte a Duna-medencét, magába olvasztva az egykori bolgár és szerb területeket, bármennyire is szívós védelmi harcot folytatott ezek maradékáért Magyarország. A 16. században már ez utóbbi törzsterülete, a Kárpát-medence vált hadszínterré, és a térség sorsát egykor jelentősen befolyásoló középhatalom tulajdonképpen megszűnt létezni. A Duna ebben a folyamatban minden eddiginél hangsúlyosabb szerepet játszott: a kor logisztikai viszonyaihoz képest hatalmasra nőtt oszmán haderő utánpótlását a folyami szállítások nélkül aligha lehetett volna a hadműveleti bázistól ennyire távol megoldani. Nem véletlen, hogy a magyarországi hadszíntér leghevesebb ostromainak, csatáinak jelentős része közvetlenül is kapcsolódik az azt ellenőrző erődítmények (Buda, Esztergom, Győr) birtoklásához. A török expanzió megtorpanásának okai kétségteljesen a földrajzi tényezőkben (akciórádiusz-elmélet), illetve egy másik hatalmi központ felemelkedésében keresendők.

Ezzel párhuzamosan, a Német-Római Birodalom lassan porladó államának kulisszái között felemelkedett az a Habsburg-ház, amelyik egyre biztosabbá tette uralmát a folyó felső folyása mentén. Noha sokáig úgy tűnt, hogy a szerencsésen házasodó dinasztia által uralt konglomerátumot sikerül német, majd spanyol alapokról összefogni, de a történelem végül másként alakult. Éppen Mohács és a magyar állam bukása, valamint a Jagelló-örökség begyűjtése vezetett oda, hogy a kettévált *Habsburg-államegyüttes kontinentális részének súlypontja a Duna-medencébe került*. Kapcsolataik az európai centrummal

azonban továbbéltek, és miközben a Habsburg birodalom hosszas küzdelmet folytatott az ottománokkal a középső-medence birtoklásáért, jelentősen fokozta az uralma alá került térségek nyugati integrációját is (3. ábra).

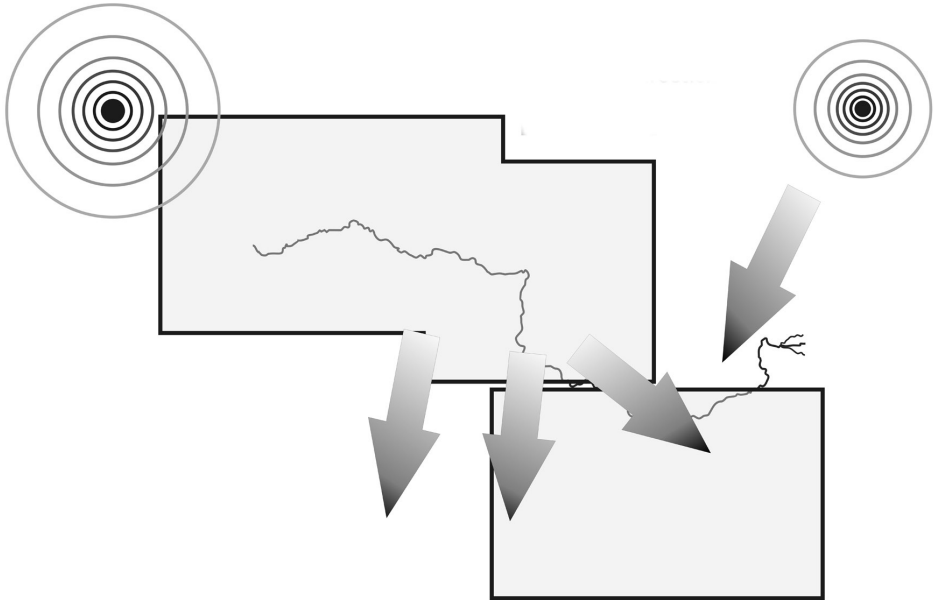

3. ábra A Duna-régió geopolitikai felosztása a török hódoltság időszakában
Figure 3 The geopolitical division of the Danube region during the Ottoman Hungary period

A geopolitikai szerkezet változása a Habsburg hatalomátvételtől a II. világháború végéig

A 17. század végére a Habsburgok nemcsak megtörték a török uralmat a Közép-Duna-medencében, hanem egyszersmind betöltötték azt a hatalmi űrt, amire a Magyar Királyság nem volt képes. Bécs révén a Duna medencébe most először került európai értelemben vett hatalmi központ, még ha a kontinens valódi gazdasági és mérvadó kulturális centruma továbbra is jóval nyugatabbra helyezkedett el. Ez a központ nemcsak politikai, hanem kulturális és gazdasági értelemben is erőteljes keleti – mint egyetlen lehetséges irányú – expanziós tevékenységet folytatott. Ez leginkább az ún. „dunai svábok” betelepítésében, a nyelvi értelemben vett germanizációs törekvésekben vagy éppen a kettős vámhatárral védett gazdasági térség kialakításában érhető tetten. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-es létrejötte államjogi szinten is nyilvánvalóvá tette azt a tényt, hogy az európai (sorrendben: németalföldi, itáliai és németországi) érdekeltségeit vesztő dinasztia megújított, és a magyar birodalomfél által kiszélesített hatalmi bázisán egy a *Duna-tengelyre támaszkodó*, a térségen belül önállóan, de kulturálisan egyértelműen a nyugat-európai mintákat követő *nagyhatalom jött létre Közép-Európában*. Bár területileg nem tudta kiterjeszteni hatalmát a teljes medencére, gazdasági befolyásán keresztül sikeresen jelenítette meg a császári udvar által ekkor képviselt kulturális értékeket a Duna teljes hosszában. Ez az expanzió változó intenzitással, de folyamatos volt egészen az I. világháborúig, sőt csúc-

pontját éppen a háborús évek alatt érte el (4. ábra). Ugyanakkor új fejlemény volt az Orosz Birodalom megjelenése az Al-Duna mentén. A távoli Moszkva, majd Szentpétervár körül erősödő hatalmi központ csak a 18. század második felében, török és lengyel ellenfeleiket kiszorítva vetette meg lábát stabilan a Fekete-tenger észak-északnyugati partvidékén. A cári diplomácia már az 1768-1774-es orosz-török háborút lezáró kücsük-kajnardzsi békében jelentős befolyásra tesz szert Havasalföldön és Moldvában, sőt 1812-ben a bukaresti béke értelmében parti állammá vált. A két fejedelemség 1829-es orosz megszállását ezután hol békés, hol erőszakos területszerzés követte, ami kiváltotta a nagyhatalmak beavatkozását (krími háború, berlini kongresszus) és folyamatos vetélkedést gerjesztett Ausztriával. Ennek egyik eredményeként jött létre az a megállapodás, amely a Duna nemzetközi vízi úttá tételét szorgalmazta.

4. ábra A Duna-régió geopolitikai felosztása a 18. századtól 1914-ig
 Figure 4 The division of the Danube region between the 18th century and 1914

Az I. világháborút követő területi rendezések kérdése megosztotta Európa nagyhatalmait. Nyilvánvaló volt, hogy minden lehetséges eszközzel meg kellett akadályozni, hogy Németország ismét megerősödjön. Az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatban azonban megoszlottak a vélemények. Franciaország mindenképpen a feldarabolás és a lehető legszigorúbb területi revíziók mellett érvelt; ezzel szemben Nagy-Britannia az ésszerű, etnikai alapú területi felosztás mellett a térség gazdasági egységének megőrzését is fontosnak tartotta. Ebben az időszakban a rendkívül képlékeny nemzetközi viszonyok között a korábbi expanzió megszakadt, szünetelt.

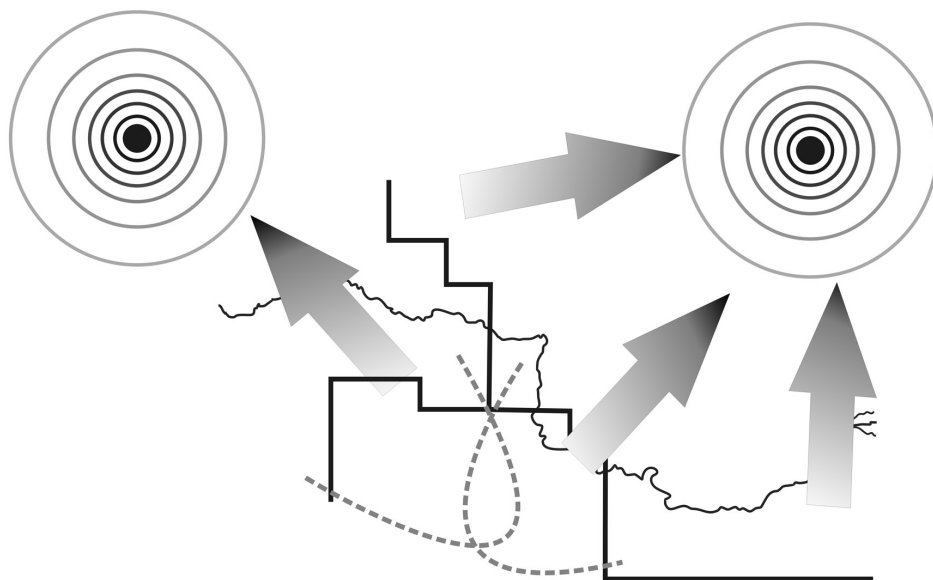
Az 1930-as évekre Németország mind gazdasági, mind politikai értelemben ismét Európa egyik vezető hatalmává vált. A Harmadik Birodalom egyik terjeszkedési iránya továbbra is a folyó maradt. A Duna-völgyi kisállamok nagyon fontos energia-, nyersanyag- és élelmiszerbázisát képezték a német hadigazdaságnak. Mivel Németország a világpiaci árnál drágábban számította be ezen országok termékeit és adott helyettük fejlett gyár-

ipari berendezéseket, ezért jelentős gazdasági és ebből következőleg politikai függőségbe kényszerítette Közép-Európa államait (BEREND T. I. – RÁNKY Gy. 1976). Ezáltal a nyugati hatalmi centrum – jelen esetben a hitleri Németország – tradicionális kulturális, gazdasági politikai kapcsolatrendszerét kihasználva geopolitikai érdekszféráját ismételten kiterjesztette a Duna teljes völgyére, amit katonai értelemben egy rendkívül rövid hadjáratral tett teljessé 1941 tavaszán. A szerző megítélése szerint ez a folyamat nem más, mint a korábban tapasztalt, szintén német kulturális háttérű délkeleti expanzió szilárdabb hatalmi bázisról és hatékonyabb eszközökkel történő folytatása, időleges beteljesítése.

A diktatúra évtizedei

A II. világháború után a Németország összeomlásával keletkezett hatalmi vákuumot Nyugat-Európa nagyhatalmai – mint Franciaország és Nagy-Britannia – gazdaságuk összeroppanása miatt csak részlegesen tudták kitölteni. Ezzel szemben a keleti hatalmi centrum – a Szovjetunió – nemcsak hogy nyertesén, de gazdaságilag és politikailag megerősödve került ki a háborúból. Így joggal formált igényt arra, hogy Európa keleti felére kiterjessze érdekszféráját, amelyet a vasfüggöny szinte hermetikusan elzárt Nyugat-Európától (5. ábra).

Ezzel tulajdonképpen a Moszkva által fémjelezett hatalmi centrum a térségre merőleges expanziós tevékenységével ismételten a *Duna határ jellegét erősítette*. Ugyan nem maga a folyó képezte a természetes határt, mint az ókorban, de a térségen belül húzódott az a geopolitikai, gazdasági és kulturális választóvonal, amely évtizedeken keresztül sajátos – a nyugat-európaiktól eltérő – fejlődést adott a Közép- és Al-Duna-medencének. A korábbi minták ismétlődését jelzi az is, hogy míg az ezredfordulón a Magyar Királyság erősödhe-

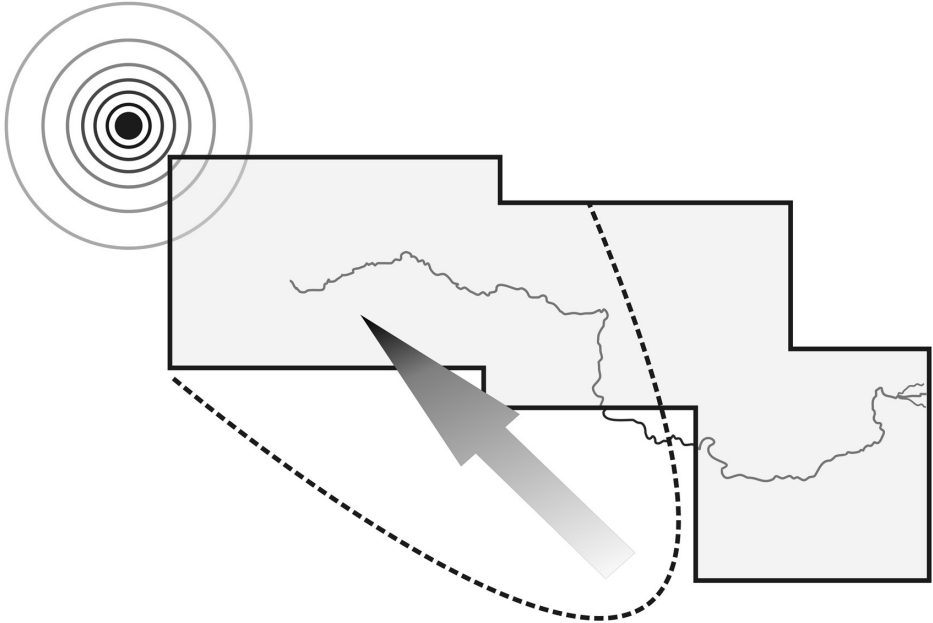

5. ábra A Duna-régió geopolitika felosztása az 1950-es évektől 1990-ig
Figure 5 The division of the Danube region between 1950–1990

tett meg a két egymást kioltó hatalmi erőter árnyékában, most a titói Jugoszlávia fejlődése mutatott ezzel rokon vonásokat.

A rendszerváltozás utáni időszak

A Szovjetunió által képviselt és kiépített gazdasági és ideológiai rendszer az 1980-as évek végére megroppant. Az 1990-es évek elején a térség országai sorra hátat fordítottak a keleti blokknak és nyugati orientációt vettek fel. Nyugat-Európa országai összefogásuk eredményeképpen egy világviszonylatban is erős gazdasági és részben politikai egységgé kovácsolódtak, melynek legfontosabb államává ismételten – és az idő előrehaladtával egyre nyíltabban – Németország vált. A nyugati hatalmi centrum – amely Európában leginkább az Unióval és a NATO-val jellemezhető –, az orosz érdekszféra jelentős zsugorodásával keletkezett hatalmi űrt igyekezett saját maga betölteni. Ennek egyik első lépése volt Ausztria 1995-ös csatlakozása az Európai Unióhoz. A folyamat Magyarország, Lengyelország és Csehország 1999-es NATO tagországgá válásával folytatódott, majd a 2004-ben és 2007-ben bekövetkezett Uniós csatlakozásokkal – amelynek tengelye tulajdonképpen a Duna völgye volt –, a nyugati hatalmi centrum ismét kiterjesztette érdekszféráját szinte az egész régióra. Ezzel végeredményben lezárult egy a Római Birodalom bukásával kezdődött hatalmi küzdelem a teljes Duna-medence birtoklásáért. Utóvédharcokat legfeljebb Szerbia kapcsán vívtak, ahol ismételten háttérbe került a folyó elválasztó, ütközőzóna jellege és korridorhatása erősödött meg. Hogy ez a helyzet egyfajta végállapot-e, vagy csak egy újabb állomás a Duna-mente népeinek tekervényes sorsában, nem tudhatjuk. Ítélje meg mindenki maga, hogy mennyire hisz a „történelem végében”.

6. ábra A Duna-régió geopolitikai felosztása napjainkban
Figure 6 The present division of the Danube region

Összefoglalás

A Duna-medence az antikvitás óta eltelt több mint másfél évezredben egy igencsak sajátos geopolitikai pályát futott be. A Magyar Királyság megalapítása és a török hódoltság közötti évszázadokat leszámítva, a régióra a külső hatalmi centrumok (Róma, Bizánc, Moszkva vagy a német érdekszféra) a térségre mint saját birodalmuk kiterjesztésének egyik legfontosabb területére tekintettek. A régión belüli közép- és nagyhatalmaknak befolyásukat nem, vagy csak részben sikerült kiterjeszteni a teljes Duna-medencére. Amikor a nagyhatalmak – mint Róma és Moszkva – a régióra merőleges expanziós tevékenységet folytattak, az a határfunkció, az ütközőzóna-szerep erősödésével járt együtt. Ezzel szemben, amikor a nagyhatalmi terjeszkedés iránya a folyóval párhuzamos volt – mint Bizánc és a nyugati hatalmi centrum esetében –, akkor sokkal inkább a folyó korridor jellege erősödött meg, amely a kultúra, az innováció, a gazdasági kapcsolatok és a kereskedelem terén is megjelent. Összességében megállapítható, hogy a Duna szerepe a térszerkezet alakulásában nem volt releváns, csupán egyes időszakokban és regionálisan erősödött meg.

KOVÁCS PÉTER
PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs
koko@boly.hu

IRODALOM

- BEREND T. I. – RÁNKY GY. 1976: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közigazgatási és Jogi Kiadó, Budapest. pp. 155–241, pp. 377–400.
- BARBARICS-HERMANIK ZS. 2007: Az Oszmán birodalom a Balkánon és Közép-Kelet Európában, 1389–1800. – In: SASHALMI E. (szerk.) „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000–1800. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és Balkán Története Kutatási Központ, Pécs. pp. 331–393.
- ERDŐSI F. 2002: A Duna, mint történetileg változó tengely, illetve folyosó. – In: DÖVÉNYI Z. – HAJDÚ Z. (szerk.): A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. pp. 31–53.
- ERDŐSI F. 2008: Kelet-Európa országainak vízi közlekedés. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 70–145.
- GÁL, Z. 2003: Bruchlienien in der Region Donautal: die Rolle der Donau in der mittel- südeuropäischen historischen – und Raumentwicklung. – In: HUSZÁR, Z. – VÁNDOR, A. – WALTERNÉ MÜLLER, J. (Hrsg.): 2000 Jahre entlang an der Donau. Direktion der Museen des Komitates Baranya, Pécs. pp. 295–324.
- GOROVE S. 1964: Law and Politics of the Danube. Martinus Nijhoff, The Hague. pp. 1–52.
- HAJDÚ Z. 2002: A Balkán-félsziget politikai földrajza. – In: PAP N. – TÓTH J. (szerk.) Európa politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs. pp. 185–224.
- HAJDÚ Z. 2002: A politikai térstruktúra átalakulása a Duna menti országokban. – In: DÖVÉNYI Z. – HAJDÚ Z. (szerk.): A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. pp. 55–69.
- JÁSZI O. 1988: A Monarchia jövője. ÁKV-MEACENAS, Budapest. 133 p.
- JÁSZI O. 1986: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiség kérdése. Válogatás. Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta: LITVÁN GY. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 74–90.
- KENNEDY, P. 1992: A nagyhatalmak tüdőklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 30–69., pp. 186–206.
- KOSÁRY D. 1990: Az európai kis államok fejlődési típusai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 113 p.
- NÉMETH. I. 2001: Európa Tervei, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 181–323.
- NÉMETH. I. 2009: Hatalmi politika Közép-Európában. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 360 p.
- ORMOS M. 1969: Franciaország és a keleti biztonság: 1931-1936. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 11–144, pp. 235–251, pp. 377–400.
- ORMOS M. – MAJOROS I. 1998: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó, Budapest. pp. 147–165.

- RECHNITZER J. 2002: A Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs tengely és a magyar területfejlesztési koncepciók. – In: DÖVÉNYI Z. – HAJDÚ Z. (szerk.): A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései II. kötet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. pp. 119–138.
- RADICS E. 1946: A Dunatáj III. kötet. Gergely R. R. T. kiadása, Budapest. 626 p.
- ROMSICS I. 1997: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. – In: ROMSICS I. (szerk.): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest. pp. 7–61.
- ROMSICS I. 2005: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó, Budapest. 378 p.
- SZEBERÉNYI G. 2007: A Balkán, 800-1389. – In: SASHALMI E. (szerk.) „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000–1800. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és Balkán Története Kutatási Központ, Pécs. pp. 279–330.
- TRÓCSÁNYI A. – Tóth J. 2002: A magyarság kulturális földrajza II. Pro Pannónia, Pécs. 363 p.
- WIERER, R. 1960: Der Föderalismus in Donauraum. Forschungsinstitut für den Donauraum, Wien. 236 p.